

В. Х. СЕРАДЗІНСКАЯ

ЧАЛАВЕК
І
СВЕТ

4

Частка 1

ЗАХОДНЯЕ ПАЎШАР'Е

УМОЎНЫЯ

- Рэкі
- Азёры
- Горы
- Пяскі

УСХОДНЯЕ ПАЎШАР'Е

АБАЗНАЧЭННІ

- 8848 Адзнака вышыні ў метрах
- 11022 Адзнака глыбіні ў метрах
- Ледавікі

© Геаграфічна аснова. Дзяржаўны камітэт па маёмасці Рэспублікі Беларусь, 2018
© РУП „Белкартаграфія“, 2018

ЛЕС

ВАДАЁМ

ТАВАННІ БЕЛАРУСІ

ЛУГ

БАЛОТА

Каб палегчыць вывучэнне зямнога шара, зрабілі яго паменшаную ў многа разоў мадэль. На ёй умоўнымі знакамі пазначана ўсё тое, што знаходзіцца на паверхні нашай планеты. Гэты кардонавы або пластмасавы шар мае стрыжань (вось) і мацуецца на падстаўцы. Мадэль Зямлі назвалі **глобусам**. Глобус лёгка круціцца вакол сваёй восі. Ён зручна карыстацца пры вывучэнні нашай планеты.

Глобус

Глобус шмат што можа расказаць пра зямны шар. Усе аб'екты, якія ёсць на Зямлі, пазначаны на ім умоўнымі знакамі. Напрыклад, суша паказана зялёным, жоўтым і карычневым колерамі. Сіні і блакітны абазначаюць ваду. Самыя глыбокія месцы афарбаваны ў цёмна-сіні колер. Самыя мелкія — у блакітны. Белым колерам паказаны ўчасткі, пакрытыя лёдам. На глобусе мы знойдзем вялікія рэкі, азёры і іншае. Глобус дае магчымасць уявіць форму Зямлі, яе кручэнне. Ён дапамагае вызначыць, як на планеце размеркаваны суша і вада.

Вывучэнне глобуса

1. Разгледзьце глобус. Якая яго форма? Чаму глобус круглы?
2. Пакруціце глобус вакол восі. Звярніце ўвагу: разам з глобусам круціцца ўсё, што паказана на яго паверхні.

Знайдзіце вось глобуса. Як яна праходзіць праз шар? У якіх пунктах выходзіць на паверхню? Дакраніцеся да іх зверху і знізу, памацайце вось. Што круціцца ў глобуса? Што застаецца нерухомым?

3. Як вы мяркуеце, вось Зямлі (зямнога шара) такая ж, як на глобусе, або толькі ўяўная? Давайце правядзём вопыт. Вазьміце невялікі гумовы мяч. Размясціце яго паміж вялікім і ўказальным пальцамі. Свабоднай рукой круціце мяч. Пераканайцеся, што пры гэтым пальцы застаюцца нерухомымі. Гэта і ёсць уяўная вось кручэння мяча. Гэтак жа, як у мяча, сапраўднай восі ў Зямлі няма. Таму дакрануцца да яе немагчыма. Кропкі, дзе ўяўная вось нібы выходзіць на паверхню, называюць **полюсамі: Паўночным** (верхняя кропка) і **Паўднёвым** (ніжняя кропка). (Пакажыце полюсы на мадэлі Зямлі — глобусе.)

4. На аднолькавай адлегласці ад Паўночнага і Паўднёвага полюсаў па глобусе праходзіць лінія. Гэта **экватар**. Ён дзеліць зямны шар на два **паўшар'і: Паўночнае і Паўднёвае**. Ці ёсць лінія экватара на самой Зямлі?

5. Як па глобусе вызначыць, дзе на зямным шары суша? Дзе вада? Чаго на Зямлі больш: сушы або вады?

6*. Даведайцеся, у якім паўшар'і знаходзіцца Рэспубліка Беларусь.

1. Што такое глобус? Чаму ён зроблены ў форме шара?

2. Пакажыце на глобусе месцы, якія заняты вадой (сушай).

3*. Назавіце полюсы і пакажыце іх на глобусе.

4*. Пакажыце на глобусе экватар. Ці можна ўбачыць яго з космасу? Чаму?

Правядзіце «падарожжа» па глобусе. Вызначце пункт адпраўлення і канцавы пункт. Гаварыце, калі перамяшчаецца па сушы, а калі — па вадзе.

Фізічная карта паўшар'яў

Адгадайце загадку. Раствлумачце, як здагадаліся.

*На назе стаіць адной, круціць-верціць галавой.
Нам паказвае краіны, рэкі, горы і раўніны.*

Карта геаграфічная, фізічная,
Усходняе паўшар'е, Заходняе паўшар'е,
мацярык, акіян.

Вы ўжо ведаеце, што планета Зямля вялізная. А яе мадэль — глобус — вельмі маленькая. На ёй шмат што немагчыма адлюстраваць. Глобусам добра карыстацца ў класе. Але насіць яго з сабой нязручна. Глобус нельга скласці. У сумцы ён займае шмат месца. Бачым мы на ім толькі палову Зямлі. Таму маракі, лётчыкі, турысты бяруць з сабой не глобус, а карту. **Карта** — паменшанае адлюстраванне паверхні Зямлі на паперы. Зразумець яе таксама дапамагаюць умоўныя знакі.

Як складалі такую карту? Вучоныя ўмоўна падзялілі глобус на дзве палавіны праз полюсы Зямлі. Выйшла два паўшар'і — **Усходняе**

і **Заходняе**. Затым кожнае з паўшар'яў «выпрас-талі» на лісце паперы. Атрымалася **карта паўшар'яў**. На яе перанеслі ўсё, што паказана на глобусе.

Карта больш зручная, чым глобус. Яе можна скласці, пакласці ў сумку. На карце паўшар'яў адразу можна ўбачыць усю паверхню Зямлі.

Карты бываюць розныя. Кожная з іх мае сваю назву. Людзі часта карыстаюцца **геаграфічнымі** картамі. На іх умоўнымі знакамі паказана розная вышыня паверхні сушы, глыбіня мораў, акіянаў і іншае.

Фізічная карта паўшар'яў — адна з географічных карт. На ёй адзначаны суша, участкі, пакрытыя вадой, лёдам. Паказаны буйныя рэкі, азёры, горы, раўніны, вялікія гарады.

Вывучэнне фізічнай карты паўшар'яў

1. Прачытайце ўмоўныя знакі карты. Пакажыце на карце полюсы і экватар.

2. Што на карце паказана блакітным колерам? Што цёмна-сінім? Якім колерам на карце пазначана суша?

3. Пакажыце на карце самыя вялікія ўчасткі сушы, якія з усіх бакоў абкружае вада. Гэта **мацерыкі**. На планеце Зямля шэсць мацерыкоў: Еўразія, Афрыка, Аўстралія, Паўночная Амерыка, Паўднёвая Амерыка, Антарктыда.

4. Знайдзіце і пакажыце на карце Еўразію. Гэта самы вялікі мацярык. Ён складаецца з дзвюх частак — Еўропы і Азіі. Самы маленькі мацярык — Аўстралія. Знайдзіце і пакажыце яго на карце.

5. На якім мацерыку знаходзіцца Рэспубліка Беларусь? Разам з настаўнікам вызначце месцазнаходжанне нашай краіны і пастаўце там фішку.

6. Пакажыце на карце паўшар'яў вялізныя ўчасткі вады паміж мацерыкамі. Гэта **акіяны**. На зямным шары чатыры акіяны: Паўночны Ледавіты, Атлантычны, Ціхі, Індыйскі. Акіяны — самыя вялікія на Зямлі вадаёмы з салёнай вадой.

7. Знайдзіце і пакажыце на карце Ціхі акіян. Гэта самы вялікі і вельмі глыбокі акіян. Самы маленькі і самы халодны — Паўночны Ледавіты акіян. Знайдзіце і пакажыце яго на карце.

8*. Ці можна праплысці з аднаго акіяна ў другі? Правядзіце «падарожжа» па акіянах ад аднаго мацерыка да другога (на выбар).

Людзі карыстаюцца картамі часцей, чым глобусам. На іх можна адлюстраваць любую частку зямной паверхні. Створаны карты асобных мацерыкоў, акіянаў, краін, гарадоў. У школах выкарыстоўваюць вучэбныя насценныя карты.

Памятайце! Паказваць што-небудзь на карце трэба ўказкай. Станавіцеся збоку ад яе тварам да класа. Так вы не будзеце закрываць сабой выяву. Паказвайце не надпіс, а сам аб'ект. Напрыклад, межы мацерыкоў і акіянаў трэба абводзіць указкай. Неабходна выразна вымаўляць усе назвы.

Глобус і карта — гэта зменшаныя выявы зямной паверхні. На глобусе і на карце выкарыстоўваюцца адны і тыя ж умоўныя знакі. Глобус — аб'ёмная выява зямной паверхні. Карта — яе адлюстраванне на плоскасці. На глобусе паказаны толькі буйныя аб'екты. На карце можна знайсці невялікія рэкі, азёры, гарады.

- 1. Пакажыце на карце паўшар'яў мацерыкі. Назавіце 1-2 мацерыкі.
2. Пакажыце на карце паўшар'яў акіяны. Назавіце некаторыя з іх (на выбар).
- 3*. Параўнайце глобус і карту паўшар'яў. Чым яны падобныя? Чым адрозніваюцца?
- 4*. Раствлумачце і пакажыце, як правільна паказваць аб'екты на насценнай карце.

 Вазьміце мандарын або апельсін. Уявіце, што гэта глобус. Як ператварыць яго ў карту паўшар'яў? Разам з дарослымі надрэжце лупіну мандарына або апельсіна па крузе. Акуратна абярыце фрукт. Лупіну ад кожнай палавінкі раскладзіце на паперы гэтак жа, як яна пакрывала мандарын (апельсін). Што атрымалася? Што нагадвае вам гэта «мазаіка»?

**Пагаворым пра планету, на якой мы жывём.
Разважайце, раскажвайце**

1. Чаму Сонца здаецца нам невялікім шарам?
2. Дапоўніце сказ, выкарыстоўваючы словы ў дужках.

Сонца — гэта (зорка, планета).

Зямля — гэта (зорка, планета).

3. Чым планеты адрозніваюцца ад зорак?
4. Навошта людзі лятаюць у космас?
5. Што такое глобус?
6. Як называецца карта, на якой адлюстраваны зямны шар?
7. Пакажыце на карце паўшар'яў мацерыкі. Назавіце і пакажыце на карце самы вялікі на зямным шары мацерык.
8. Пакажыце на глобусе акіяны. Назавіце і пакажыце на карце самы вялікі на Зямлі акіян.
9. На якім мацерыку размешчана Рэспубліка Беларусь?
10. Прачытайце словы. З кожным з іх складзіце слова-злучэнні, выкарыстоўваючы слова *многа*.

Планета, зорка, касманаўт, мацерык, акіян, глобус, карта.

АРЫЕНТАВАННЕ НА МЯСЦОВАСЦІ

Гарызонт. Лінія гарызонту

Паглядзіце ў акно. Назавіце прадметы, якія вы бачыце. Якія з іх знаходзяцца далей, якія — бліжэй? Якія прадметы размешчаны справа, якія — злева?

Мясцовасць, гарызонт,
лінія гарызонту, гарызантальны.

Дарослыя і дзеці многа часу праводзяць на двары, у парку, лесе, полі. Яны бачаць вакол сябе розныя прадметы. Растуць дрэвы, кусты, стаяць дамы, слупы, ляжаць камяні і шмат што іншае. Прадметы знаходзяцца справа, злева, спераду, ззаду. Адно размешчаны бліжэй, другія — далей. Усе прадметы знаходзяцца на мясцовасці.

Мясцовасць можна разгледзець да пэўнай мяжы. Далёка відаць на роўным полі, лузе. Гэта адкрытая мясцовасць. У горадзе далёка бачыць перашкаджаюць будынкі, у лесе — дрэвы. Такую мясцовасць называюць закрытай. Каб разгледзець заслоненыя прадметы, трэба падысці да іх бліжэй.

Паверхня Зямлі вельмі вялікая. Убачыць яе ўсю немагчыма. Бачную вакол сябе частку зямной паверхні называюць гарызонтам. Па краях гарызонту неба быццам злучаецца з зямлёй. Гэту ўяўную лінію называюць лініяй гарызонту.

Гарызонт

Лінія гарызонту

Ці можна дасягнуць лініі гарызонту? Не, гэта немагчыма. Калі ісці наперад, то гэта лінія будзе адсоўвацца. На гарызонце з'явяцца новыя прадметы. Калі падняцца на ўзвышэнне, можна ўбачыць далей і больш. Гэта адбываецца таму, што пры пад'ёме гарызонт пашыраецца. Чым вышэй знаходзіцца чалавек, тым большую частку зямной паверхні ён бачыць. Далёка і шмат што бачаць лётчыкі, пасажыры самалётаў, касманаўты.

1. Выкарыстоўваючы тэкст, дапоўніце сказы.

Поле, луг — гэта ... мясцовасць. Закрытая мясцовасць — гэта, напрыклад, Бачная вакол нас мясцовасць — гэта Лінія гарызонту — гэта

2. Уявіце, што на балконах другога і пятага паверхаў дома стаяць людзі. Яны назіраюць мясцовасць. Хто з іх бачыць далей? Чаму?

3. Пакажыце рукой, як распасціраецца лінія гарызонту. Які напрамак называюць **гарызантальным**? Праведзіце на дошцы гарызантальную лінію. Ці супадае размяшчэнне гэтай лініі з лініяй гарызонту? А з лініяй падлогі (падаконніка, столі)? Ці можна сказаць, што падлога, падаконнік, столь размешчаны гарызантальна?

1. Што называюць гарызонтам?
2. Што такое лінія гарызонту? Дзе яе лепш відаць: у парку або ў полі? Чаму?
- 3*. Пра што можна сказаць так: «Край бачны, а дайсці немагчыма»?
- 4*. Як мяняецца гарызонт падчас руху ў бакі? Пры пад'ёме?

Паназірайце за гарызонтам у сваёй мясцовасці. Ці паўсюль відаць лінію гарызонту? Павучыцеся вызначаць, дзе мясцовасць адкрытая, а дзе закрытая.

Стораны гарызонту

Пакажыце класную дошку. Дзе яна знаходзіцца ў адносінах да вас? Павярніцеся. Дзе цяпер аказалася класная дошка?

Стораны гарызонту, **арыентаванне**,
поўнач, **поўдзень**, **захад**, **усход**,
супрацьлеглы.

Прадметы на мясцовасці могуць быць спераду або ззаду, справа або злева ад нас. Варта павяр-

